

INTERDISCIPLINARITATEA STUDIILOR EUROPENE

Eugen STRĂUȚIU

profesor universitar, doctor,

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România

European studies represents a direction of research and an academic discipline often present in the curricula of university programs under the aegis of the domain entitled „International relations”.

They represent a species of Area studies, situated in the same category as American studies, South American studies, African studies, Asian studies, and so on. By their very nature, Area studies involve inter-, trans- and multidisciplinary, investigating geopolitical space with instruments of geography, history, linguistics, political sciences, international law, economics, cultural studies, security studies, and so on. In their turn, these sciences are characterized by strong interdisciplinary features.

Thus, European studies far exceeded the limited perception of many scholars and university professors, limiting (to synonymous) European studies to the European integration process and its most advanced product - the European Union.

Keywords: *European studies, academic discipline, European integration process, European Union.*

În literatura românească, conceptele „pluri-disciplinar”, „inter-disciplinar” sau „trans-disciplinar” nu apar în „Dicționarul limbii române moderne” din 1958 și în „Micul dicționar enciclopedic”, ediția a II-a, București, 1978. Termenul „interdisciplinaritate” este abordat abia în „Dicționarul de neologisme” realizat de Florin Marcu și Constant Maneca, ediția a III-a, din 1978 [1, p. 83]. Abordările analitice ale fenomenului rămân însă, până astăzi, extrem de rare, succinte, puțin relevante, și deci puțin utilizabile pentru metodologia cercetării și a predării în învățământul superior.

În abordarea extrem de sintetică a lui Gheorghe Zaman și Zizi Goschin [2, p. 3],

pluridisciplinaritatea (sinonim cu *multidisciplinaritatea*) apare ca o agregare a diferitelor discipline în scopul studierii aceluiași obiect (arii, instituții, fenomen, proces, eveniment etc.), păstrând neschimbate metodologiile proprii. „Ele dezvoltă legături care nu sunt interactive, ci mai degrabă cumulative, și pot lucra împreună pentru a crea o imagine mai complexă a realității, întrucât obiectul de cercetare poate dezvălui mai bine diferitele sale caracteristici atunci când este examinat de perspective diferite, folosind metodele și cunoștințele furnizate de către mai multe discipline”. *Interdisciplinaritatea* rezultă din „procesul de combinare și integrare a diferitelor discipline, împreună cu metodo-

logiile și ipotezele lor de lucru. Aceasta implică trecerea frontierelor tradiționale dintre științe și combinarea tehnicilor lor în efortul de a atinge un obiectiv comun. Metodologiile și ipotezele care aparțin unor discipline diferite sunt conectate și modificate pentru a se adapta la nevoile de cercetare, construind noi instrumente care să permită investigarea unor subiecte dificile, care depășesc posibilitățile unei singure discipline.”¹ *Transdisciplinaritatea* „este specifică proiectelor de cercetare care abordează probleme care traversează granițele a două sau mai multe discipline, ținând spre o abordare holistică. Aceasta implică, de asemenea, concepte sau metode care au fost inițial dezvoltate de către o disciplină, dar în prezent sunt utilizate pe scară largă de către alte discipline științifice.”

Metodologia multi-, inter- și transdisciplinară în cercetarea științifică este complementară, și nu exclusivistă.

În sensul cercetării noastre, pentru simplificarea mesajului, vom folosi termenul de „interdisciplinar” inclusiv în prezența fenomenelor conexe „multidisciplinar” și „transdisciplinar”, insistând cu precizări suplimentare acolo unde deosebirea rămân relevante.

¹ Exemplul autorilor: În domeniul economiei, subiecte complexe cum ar fi inflația, piața forței de muncă, creditul sau piața schimburilor valutare necesită diferite abordări care combină economia, matematica, geografia, politica, sociologia, biologia, fizica și altele.

Studiile de arie și nevoia inerentă de interdisciplinaritate. Specificul academic (universitar) al studiilor de arie

Interdisciplinaritatea studiilor de arie (cu versiunile trans- și multi-) este analizată în nenumărate articole, studii și cărți, de către sute de autori contemporani. Nefiind obiectul principal al cercetării noastre, ne rezumăm aici doar la un exemplu: în opinia lui Narifumi Maeda Tachimoto de la Universitatea Nagoya (Japonia), „O unitate din lumea globală este formată din trei domenii: ecologică, sociale și culturale. Domeniul ecologic este studiul *ecologiei* - mediului, naturii, artefactelor, populației sau comportamentului. Domeniul social este studiul *sociologiei* - puterii, instituției, politicilor, pieței sau agenției. Domeniul cultural implică studii asupra *simbolicii* - logicii, sensului, informațiilor, limbii, artelor etc. Identitatea ecologică este o temă unificatoare care cuprinde cele trei domenii” [3].

Pornind de la o bogată literatură analitică referitoare la caracterul și caracteristicile studiilor de arie, Agenția pentru Asigurarea Calității Învățământului Superior în Marea Britanie („The Quality Assurance Agency for Higher Education”) a elaborat reperele fundamentale („Subject benchmark statements”) recomandate pentru organizarea Studiilor de arie ca domeniu și disciplină în învățământul superior [4].

Explicând conceptele, documentul precizează că „Studiile de arie reprezintă un termen generic aplicat studiului societății sau al societăților dintr-un anumit spațiu geografic. Conținutul empiric al programelor de

studii de arie, prin urmare, variază foarte mult. Programele în domeniul studiilor sunt multidisciplinare (bazate pe două sau mai multe discipline academice diferite) și/sau interdisciplinare (integrarea explicită a două sau mai multe discipline)” [4, p.2]. Aprofundând metodologia recomandată procesului de predare, documentul afirmă din nou că „Programele de studii de arie sunt multidisciplinare și interdisciplinare, încurajând analiza unei regiuni prin diverse abordări ale artelor, științelor umaniste și ale științelor sociale. O astfel de abordare le permite studenților din domeniul studiilor de arie să dobândească o profunzime și o suprafață unică de înțelegere a dinamicii sociale, culturale și politice a unei regiuni” [4, p.1].

Categoriile studiilor de arie recomandate în învățământul superior britanic sunt precizate în anexe („lista nu are intenția de a fi exhaustivă, ci conține, în schimb, cele mai frecvente și populare titluri de studii de domeniu din Marea Britanie”), astfel: Studii africane; Studii americane; Studii canadiene; Studii Asia-Pacific; Studii celtice; Studii chineze; Studii japoneze; Studii latino-americane; Studii ale Orientului Mijlociu; Studii scandinave; Studii slave; Studii sud-asiatice; Studii sud-est asiatice [4, p.9].

În acest context, Studiile europene preiau toată problematica interdisciplinarității specifică Studiilor de arie, la care adaugă propriile detalii. Cel mai semnificativ dintre aceste detalii își are originea în definirea obiectului. În literatura analitică, dar și în formularea denumirilor programelor

de studii (de licență, master sau doctorat), aflăm variantele „Studii europene” („European Studies”), „Studii ale Uniunii Europene” („EU Studies”) și „Studii ale integrării europene” („European Integration Studies”). Primele două domină copios, iar ultimele două sunt aproape identice - cu un plus de analiză instituțională în cazul „EU Studies” și o nuanță accentuată de filozofie și istorie a procesului de integrare spre Uniunea Europeană („European Integration Studies”). Dar deosebiri între „European Studies” și „EU Studies” rămân esențiale, și, din păcate, sunt prea puțin sesizate și respectate în spațiul est-european - de unde și grave confuzii în tematica abordată. Precizăm și subliniem: „European Studies” reprezintă o investigație inter-, pluri- și transdisciplinară a spațiului european, care pune în funcțiune instrumentele geografiei, istoriei, științelor economice, studiilor culturale, științelor politice, dreptului internațional, studiilor de securitate ș.a. În această economie a materiei, Uniunea Europeană rămâne doar un reper (esențial, fără îndoială) în procesul istoric de integrare europeană, reprezentând forma cea mai evoluată a europenismului. Dar, Studiile europene au avut sensul lor necesar înainte de Uniunea Europeană, și vor rămâne și după eventualul sfârșit nefericit al Uniunii Europene! Spațiul european a existat și fără Uniunea Europeană, și va exista și în eventualitatea destrămării acesteia - desigur, mai sărac din punct de vedere politic, dar extrem de consistent din punct de vedere istoric, cultural sau economic. În acest timp, „EU

Studies” rămâne capitolul cel mai recent al „European Studies”, obiect primordial al analizei politice și instituționale, cu extensii mai puțin consistente spre istorie, cultură sau economie.

Această idee este subliniată și explicată foarte corect într-o recentă lucrare de doctorat susținută la Universitatea din Oradea: „Studiile despre integrarea europeană sunt acele studii sau discipline ce în conținutul lor fac referire doar la procesul de integrare europeană. Considerăm că acest tip de studii a fost doar un pas spre dezvoltarea ulterioară a studiilor cu vocație europeană, căci integrarea europeană a fost unul dintre primele procese importante prin care a trecut Europa și Uniunea Europeană. Cel mai amplu dintre concepte este, cu siguranță, cel de studii europene. Studiile europene sunt studii multidisciplinare și interdisciplinare în același timp, iar scopul lor este acela de a descrie, de a conceptualiza, de a explica și de a înțelege o realitate de la nivelul Europei care nu poate fi înțeleasă și sintetizată de o singură disciplină. Studiile europene fac referire la toate realitățile din Europa, nu doar la cele legate de Uniunea Europeană sau integrarea europeană. Punctul de convergență al acestora este unitatea europeană.” [6, p.8].

Statutul Studiilor europene ca disciplină academică. Cazul românesc

Felul în care diferitele sisteme de învățământ superior din Uniunea Europeană planifică și implementează Studiile europene a făcut obiectul unui proiect de cercetare

aplicat de către o echipă internațională coordonată de către profesorul Ioan Horga din Oradea, sub tutela Rețelei Tematice de Studii Europene (SENT). Rezultatele au fost publicate în revista „The Romanian Journal of International Relations and European Studies”, în anul 2012 [7, p. 107-128]. În concluzie sintetică, în țările Uniunii Europene, Studiile europene se regăsesc într-unul dintre următoarele tipuri: 1. Tipul diversificat (Belgia, Germania, Slovacia); 2. Tipul anexă la alte programe (Anglia, Danemarca); 3. Tipul monolit (Italia, Lituania); 4. Tipul Mixt (Franța, Spania, Portugalia); 5. Tipul „Relații Internaționale și Studii Europene” (Polonia și România).

Toate programele de studii, așa cum sunt prezentate pe site-urile instituțiilor de învățământ organizatoare, se prezintă prin caracterul lor interdisciplinar. Exemplificăm descrierea programului „European Studies” la Universitatea din Dublin: „Obiectivul programului dvs. de studii europene este de a atinge un nivel înalt de competență lingvistică, o înțelegere intelectuală fermă a mai multor discipline academice și o înțelegere detaliată a trecutului european și a Europei contemporane. În programul dvs. de studii europene, veți studia două limbi (franceză, germană, italiană, poloneză, rusă sau spaniolă). De asemenea, studiați istoria ideilor și evoluția gândirii europene. De asemenea, studiați trecutul și prezentul european prin disciplinele Istorie, Științe Politice, Sociologie și Economie” [8].

În România, primele programe de studii europene au debutat în anul 1995, sub

denumirea „Relații Internaționale și Studii Europene”. Un eveniment major de sistematizare a expertizei acumulate și proiectare a viitorului s-a derulat în 1997 la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în cadrul conferinței „Studiile Europene astăzi”. Prefața volumului oficial al conferinței este semnată de ministrul învățământului (atunci în funcție) Andrei Marga, care subliniază (cum altfel?) multidisplinaritatea domeniului, al cărui scop este „de a descrie, de a conceptualiza, de a explica și de a înțelege o realitate care nu poate fi înțeleasă și sintetizată de o singură disciplină” [9, p. 13]. În acest context, Universitatea „Babeș Bolyai” a înființat Facultatea de Studii Europene, astăzi funcțională și prestigioasă.

Clarificări necesare și esențiale cu privire la statutul programului universitar „Relații Internaționale și Studii Europene” obținem prin investigarea reglementărilor Agenției Române pentru Asigurarea Calității în Învățământul Superior (ARACIS), În accepțiunea ARACIS, domeniul de licență „Relații Internaționale și Studii Europene” se subordonează Comisiei „Științe Sociale, Politice și ale Comunicării”, având statut egal cu domeniul de licență „Științe Politice”. Caracterul multidisciplinar al domeniului este evidențiat de precizările ARACIS din anul 2009, cu privire la disciplinele obligatorii (Introducere în relațiile internaționale, Introducere în studiile europene, Istoria relațiilor internaționale, Economia mondială, Drept internațional, Metode de cercetare în științe sociale și politice, Introducere în științele politice, Ideologii politice în epoca

contemporană, Instituții europene, Teorii ale relațiilor internaționale, Politică externă și diplomatie) și la cele recomandabile (Sociologia relațiilor internaționale, Studii de securitate, Studii de arie, Analiza conflictelor internaționale, Geostrategie și geopolitică, Negocieri și conflicte în relațiile internaționale, Globalism și globalizare, Integrare europeană, Dreptul UE, Guvernanța în UE, Politici comunitare) [10].

În accepțiunea Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (CNATDCU), domeniul științific „Relații internaționale și studii europene” este încadrat Comisiei Sociologie, științe politice și administrative (alături de Sociologie, Științe politice, Științe administrative și Științe ale comunicării) – toate acestea fiind încadrate în domeniul fundamental Științe sociale (celelalte comisii de specialitate: Științe juridice; Științe militare, informații și ordine publică; Științe economice și administrarea afacerilor; Psihologie și științe comportamentale) [11].

Aplicație. Ce este spațiul european?

Investigarea spațiului european pornește, în mod obligatoriu, de la întrebarea simplă adresată cursanților, cercetătorilor sau lucrărilor deja publicate: „Ce este Europa?” Instinctual, logic și de bun simț, rațiunea se îndreaptă întâi spre instrumentele geografiei. Aici deja avem prima dificultate: chiar dacă majoritatea autorilor și operelor definesc Europa drept un continent, cu o condiție similară Asiei, Australiei, Africii și Americii (cu versiunile America de Sud și America de

Nord), Europa nu îndeplinește criteriul definirii continentelor drept o vastă întindere de uscat înconjurată de oceane și mări. Sunt numeroși autori care prezintă Eurasia drept un continent în apartenența căruia se află peninsula Europa [12, p. 1-27].

Indiferent de statutul acceptat al Europei ca peninsulă a unui continent mai vast sau un continent în sine, rămânem cu întrebarea: care sunt limitele estice ale Europei? Celelate limite sunt indiscutabile? Oferim aici un exemplu sintetic de răspuns nuanțat, formulat de către Agenția Europeană a Mediului – instituție specializată a Uniunii Europene: „Limitele exacte ale Europei reprezintă o chestiune controversată. Nu este nici bine definită, nici subiectul unui acord comun. Este deosebit de dificil să se decidă dacă sunt sau nu parte din Europa, insule și țări învecinate, cum ar fi Groenlanda, insulele arctice, Turcia și republicile trans-caucaziene. Granița cu Asia este considerată să urmeze munții Urali, râul Ural până la Marea Caspică, Valea Manici până la Marea Azov, Marea Neagră și Bosforul” [13].

Dacă pentru geografi dezbateră se poate închide (relativ) cu o convenție asemănătoare cu cea de mai sus (care astăzi nu este unanim acceptată!), pentru economiști, juriști, lingviști, istorici, cercetători ai culturii, sociologi sau antropologi această convenție devine o mare provocare logică și epistemologică. Fiecare dintre științele de mai sus (plus altele) vor interveni automat pentru a contesta, preciza sau relativiza definiția geografică.

Doar un exemplu. În sensul definiției de mai sus, Federația Rusă este parțial în Europa, parțial în Asia. Atunci când economiștii vor investiga spațiul european, cum vor proceda? Oare nu avem aceeași legislație economică, aceeași monedă, aceeași autoritate economică, aceleași principii și metode de statistică economică pe întreaga suprafață geografică a Federației Ruse? Cum e posibil să oprești analiza economică la Ural, cum să faci proiecte de dezvoltare și statistici naționale care să se oprească pe crestele muntelui?

Specialiștii în drept internațional vor pune alte întrebări. Oare Federația Rusă este membră a Consiliului Europei sau a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa numai până la Ural? Ca subiect de drept internațional, semnatară de tratate și membră în organizații internaționale, este vreo diferență între Rusia până la Ural și Rusia de dincolo? În conflictele sale internaționale, statul rus se angajează numai până la Ural, văzut dintre Est sau Vest?

Și așa mai departe. Lingviștii nu vor vedea nicio diferență de limbă în funcție de Ural; istoricii nu vor descoperi epoci în care statul rus și-a pus limite politice pe Ural, antropologii vor vedea aceleași trăsături de viață și comportament social ale poporului rus, teologii vor vedea aceeași unitate ortodoxă pe tot cuprinsul Rusiei, culturologii nu vor așeza pe Dostoievski sau Ceaikovski în Europa sau în afara Europei în funcție de Ural. Sau, ca să ne situăm în postmodernismul zilelor noastre, vom vedea o singură echipă națională a Federației Ruse în fotbal, hochei,

handbal și toate sporturile de echipă, care joacă în campionatele europene, și prin aceasta întăresc conștiința sutelor de milioane de fani ai sporturilor că Rusia este europeană în întregul său, fără nici o legătură cu Munții Ural.

Iată așadar, cum numai un demers pluridisciplinar și interdisciplinar ne poate apropia de o definiție cât mai corectă a spațiului european în limita sa estică. În cazul temei apartenenței Federației Ruse la spațiul european, suntem în situația fericită în care geografia este contestată unanim de toate celelalte paradigme, iar răspunsul devine relativ simplu: da, Rusia aparține spațiului european.

Pentru delimitarea sud-estică a spațiului european, demersul devine mult mai complicat. Acolo avem două teme majore: statele trans-caucaziene (pentru maximum de nuanțe, tema se cere sub-împărțită în cazul Georgiei, Armeniei și Azerbaidjanului) și Turcia. Dar aceeași grilă multi- și interdisciplinară pusă în funcțiune mai sus, ne va oferi răspunsurile de care avem nevoie. O prezență istorică și contemporană mai puternică a religiei și culturii musulmane (dar, atenție! și Europa vestică este puternic marcată de Islam, în ambele sensuri istoric și contemporan) și curenți ale democrației în raport cu standardele europene fac aceste spații să pară mai departe de Europa. Astfel, devine mai greu de acceptat că aceste patru țări sunt europene, deși toate sunt membre OSCE, ale Consiliului European, și joacă cu echipele lor naționale în campionatele sportive ale Europei. În fond, ca un punct de

vedere personal, spațiul european este prezent și în trans-caucazia, și în Anatolia.

Comentariile de mai sus conduc la câteva observații.

Întâi, că geografia nu este suficientă pentru a defini spațiul european. Multi- și interdisciplinaritatea sunt obligatorii;

În al doilea rând, că o grilă de criterii multi- și interdisciplinare este obligatorie pentru a recunoaște limitele de est și sud-est ale spațiului european;

În sfârșit, vedem că aplicarea acestei grile clarifică suplimentar, nuanțează și justifică răspunsurile, dar nici așa nu vom ajunge la răspunsuri certe, valabile azi și pentru totdeauna, imposibil de contestat. Chiar gândind multi- și interdisciplinar, convenind unanim asupra concluziilor parțiale ale științelor puse în lucru, concluzia finală poate să difere. Aceasta va fi influențată ideologic, de interese politice și economice, de resentimente istorice – este loc încă de mult subiectivism în definirea spațiului european.

Aplicație didactică. O propunere de programă universitară

Observațiile și analizele de mai sus ne conduc, în mod obligatoriu, la depășirea concepției (răspândită în majoritatea universităților românești care organizează programul de studii de licență „Relații internaționale și studii europene”, în cadrul căruia aflăm disciplina „Introducere în studii europene”) conform căreia Studiile europene se identifică cu prezentarea și analiza Uniunii Europene.

Aplicând paradigma multi- și inter-disciplinarității (necesară și obligatorie) materiei Studiilor europene, propunem aici o versiune aplicată pentru cele 14 prelegeri (corespunzătoare celor 14 săptămâni didactice în cadrul unui semestru universitar) [5].

1. Curs introductiv. Prezentarea obiectivelor cursului și a cerințelor

2. Specificul cercetării în Studiile europene și influența asupra statutului disciplinei academice

3. Paradigma europeană. Limite exterioare și delimitări interioare ale Europei

4. Organizări politice europene. Statul, partidele politice și societatea civilă

5. Fundamentul ideologic al spațiului european. Religia și ideologiile politice. Statul de drept și drepturile omului

6. Fundamentul cultural al spațiului european. Marile curente cultural-artistice

7. Integrarea europeană. Istoria ideii. Cronologia integrării

8. Uniunea Europeană. Spațiul economic european

9. Alte organizații internaționale europene: OSCE, Consiliul Europei

10. Conflictele naționale ale Europei. Separatism și dispute teritoriale

11. Amenințările asimetrice la adresa securității europene: terorismul, crima organizată, imigrația

12. Instituții de securitate europeană. Rolul parteneriatului euro-atlantic

13. Euroscepticismul - ideologie și organizare instituțională

14. Tendințe și perspective ale procesului de integrare europeană.

Această formulare a materiei scoate din discuție confuzia între „European studies” și „EU Studies”, și pune în funcțiune paradigma multi- și inter-disciplinară absolut necesară materiei. Menționăm însă și o dificultate didactică inerentă. Profesorul capabil să susțină o astfel de materie trebuie să dețină pregătire culturală, didactică și de specialitate de o deosebită vastitate, astfel încât să lucreze ușor cu domeniile și metodologiile geografiei, științei politice, dreptului internațional, științelor economice, studiilor culturale sau studiilor de securitate. Efortul cerut studenților nu este mai puțin. Aceștia sunt obligați să demonstreze o vastă inițiere în disciplinele menționate (pe care pregătirea de tip liceal o oferă, dar în realitatea zilelor noastre absolventul prea puțin o demonstrează; pe de altă parte, acestea sunt noțiuni fundamentale care țin de educația cetățenească - din nou subliniem că adolescentul nostru prea puțin demonstrează și aceasta). Atunci rămâne profesorului să introducă și noțiunile de bază ale fiecărei discipline implicate - ceea ce induce și mai mult criza de timp și energie intelectuală.

Concluzii

Atât sub aspectul cercetării, cât și sub aspectul derulării procesului didactic, domeniul Studiilor europene este un exemplu foarte puternic de nevoie de multi- și inter-disciplinaritate. Aplicarea celor două metode susține foarte bine nevoia de explicare, analiză și prognoză. Însă, scopul final al

demersului trebuie să fie depășirea celor două spre transdisciplinaritate. Căci „Principala distincție între pluri și interdisciplinaritate constă în tipul relației care se stabilește între disciplinele combinate: multidisciplinaritatea reunește pur și simplu o serie de discipline independente, care contribuie împreună la realizarea demersului științific, în timp ce interdisciplinaritatea contopește și transformă metodele, generând instrumente noi și îmbunătățite, mai bine adaptate la subiectul cercetării. Transdisciplinaritatea merge și mai departe, vizând o unitate a cunoașterii dincolo de disciplinele izolate, în timp ce cercetările pluri și

interdisciplinare rămân întotdeauna în granițele disciplinelor tradiționale” [2, p. 3].

Nevoile didactice împing titularul cursului spre segmentarea materiei conform cu perspectivele diferitelor științe / discipline pe care le utilizează. Dar, ori de câte ori natura problemei investigate oferă timp și spațiu, profesorul trebuie să utilizeze oportunitățile spre trans-disciplinaritate. Iar concluziile (în propunerea de programă de mai sus, sub denumirea „Tendințe și perspective ale procesului de integrare europeană”, vor reprezenta neapărat încoronarea trans-disciplinară a eforturilor multi-disciplinare deja consumate.

Bibliografie:

1. Aurel Jula. Interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea, factori de creștere a calității învățământului universitar. În: Buletinul AGIR, 2003, VIII, Nr. 3
2. Gheorghe Zaman, Zizi Goschin. Multidisciplinaritate, interdisciplinaritate și transdisciplinaritate: abordări teoretice și implicații pentru strategia dezvoltării durabile postcriză. În: Economie teoretică și aplicată, 2010, Volumul XVII, Nr. 12 (553)
3. Narifumi Maeda Tachimoto. Global Area Studies and Fieldwork. În: Nagoya University, Discussion Papers No. 129, December 2004 (online: <https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/bpub/research/public/paper/article/129.pdf> ,)
4. The Quality Assurance Agency for Higher Education. În: Area Studies, 2008, Adamsway Mansfield (United Kingdom), (online: www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/Subject-benchmark-statement-Area-studies.pdf)
5. Eugen Străuțiu. Introducere în studii europene, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2015, 295 p.
6. Viorica Buda. Transmiterea ideii de unitate europeană și statusul studiilor europene în universitățile din România. Rezumatul tezei de doctorat”, Universitatea din Oradea, 2011 (online: http://arhiva-www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/bc8761af9a2102cca2bd15a1ad448e01/Buda_Mariana_Viorica_rezumat.pdf)
7. Ioan Horga. European and/or EU Studies Curriculum between Internal and External drivers. In: The Romanian Journal of International Relations and European Studies, 2012, Vol. 1, Nr. 1

8. Center for European Studies. European Studies Handbook 2017-2018". Trinity College Dublin, 2018 (online: <https://www.tcd.ie/students/orientation/assets/pdf/European%20Studies%20%20Handbook%202017-18.pdf>)
9. Andrei Marga. European Studies În: Dan Grigorescu, Nicolae Păun (Eds.), European Studies Today, International Conference in Cluj-Napoca, 29-30 September 1997, European Studies Foundation Publishing House, Cluj-Napoca, 1998
10. Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior, Comisia de Științe Sociale, Politice și Administrative, „Standarde specifice” (online: http://www.aracis.ro/uploads/media/Standarde_specifice.pdf)
11. Ordin privind unele măsuri de organizare și funcționare a Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare. În Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 640/2012 (online: www.cnatdcu.ro/wp-content/uploads/2011/04/1437_001.pdf)
12. Chris Hann. A concept of Eurasia. În: Current Anthropology, February 2016, Volume 57, Nr. 1
13. European Environment Agency. The Continent – extent and boundaries, 2016, April 20 (online: <https://www.eea.europa.eu/publications/92-826-5409-5/page003new.html>)